

Груздьова О. В., викладач української мови та літератури
Університетського коледжу Київського університету імені Бориса Грінченка

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ I–II РІВНІВ АКРЕДИТАЦІЇ

У статті подано систему роботи з текстовим матеріалом, спрямовану на формування комунікативних компетенцій студентів вищих навчальних закладів I–II рівнів акредитації. З'ясовується роль процесу комунікації у формуванні професійного мовлення майбутнього вихователя, педагога. За основу взято матеріали зрізу знань студентів Університетського коледжу Київського університету імені Бориса Грінченка.

Ключові слова: комунікативність, компетенції, комунікатор, мовлення, текст.

Сучасна концепція мовної освіти ставить перед вітчизняною лінгводидактикою нові завдання, одне з яких — формування вмінь і навичок комунікативно доцільно користуватися засобами мови в різноманітних сферах спілкування, формування комунікативної компетенції студентів, зокрема їх лексико-граматичної вправності.

Проблема формування мовленнєвої компетентності майбутніх педагогів є предметом численних досліджень з мовознавства (Б. Головін, Л. Мацько та ін.), лінгводидактики (С. Караман, М. Пентилюк та ін.), педагогіки (Л. Горобець, Т. Ісаєва та ін.), психології (А. Петровський, С. Рубінштейн та ін.). Перевірка ж рівня знань та умінь серед студентів коледжу виявила, що останні недостатньо володіють українським мовленням, зокрема професійним. Це пов'язується передусім з бідністю їхнього словникового запасу, труднощами у засвоєнні української термінологічної лексики, а також механічним калькуванням російських слів, словосполучень, наприклад: «нехватка засобів», «наносити шкоду», «прийняти участь» тощо.

Усунути значні недоліки можливо за умови підвищення культури українського мовлення студентів, удосконалення їхньої професійної майстерності шляхом цілеспрямованої роботи викладача гуманітарних та фахових дисциплін, спрямованої на формування комунікативної компетенції: комплексне застосування мовцем мовних і немовних засобів з метою спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування. Тобто формування обізнаної людини, яка володіє певною системою знань, практичними мовленнєвими вміннями, навичками, мовленнєвими здібностями, грамотного фахівця.

Мета роботи — з'ясувати основні вимоги щодо формування професійного мовлення студентів коледжу (педагогічна та дошкільна освіта),

поняття про текст та систему роботи з текстовими матеріалами, запропонувати різні види дидактичних завдань, спрямованих на формування комунікативних компетенцій на заняттях з української мови.

Основні завдання:

1) визначити роль процесу комунікації у формуванні професійного мовлення студентів коледжу;

2) розробити систему роботи з текстовим матеріалом, спрямовану на вдосконалення професійного мовлення майбутніх вихователів та педагогів;

3) подати дидактичні матеріали до тем з розвитку зв'язного мовлення.

Формуючи професійне мовлення студентів вищого навчального закладу, слід дотримуватися таких науково обґрунтованих принципів:

- структурності — відображає певні зв'язки між одиницями мовлення (словоформою, словосполученням, фразою, надфразовою єдністю, текстом);

- науковості — передбачає відповідність змісту мовленнєвого курсу загальноновизнаним фактам, поняттям теорії, структурі лінгвістичної науки (висвітлення фахових мовленнєвих явищ подається в розвитку та взаємодії);

- свідомості — студент під час мовленнєвої діяльності має усвідомлювати форму і зміст професійного мовлення українською мовою.

Усе це насамперед залежить від «форми мовлення (усної чи писемної), рівня автоматизованості у вживанні лексичних та граматичних ознак, форми усвідомлення, що забезпечується взірцем мовлення, її ситуативного оточення та комунікативної спрямованості, що є одним з провідних принципів методики навчання української мови та культури професійного спілкування» [4, 3—11].

Комунікативність також передбачає:

- практичне використання мови та завдань, що мають відтворювати явища суспільного, економічного, наукового життя, наближатися до природного професійного мовлення. Як результат — викладач і студент мають стати мовленнєвими партнерами (комунікаторами);

- міцність та практичну спрямованість знань, що допоможуть відтворити засвоєний мовний матеріал і застосувати його у конкретній ситуації спілкування;

- доступність — відповідно до специфіки факультету охоплює лише необхідний для практичного засвоєння лінгвістичний матеріал, що сприятиме професійному мовленню спеціаліста;

- єдність навчальної та дослідницької діяльності студентів, спрямованої на виявлення, спостереження та аналіз функціонування мовних

явищ в усній та писемній формах мовленнєвої діяльності. При цьому має урахуватися принцип «від простого до більш складного» і установлена практика — від знань індивідуального характеру до синтетичних.

Такий шлях організації роботи з формування мовлення студентів найбільш доцільний: він відповідає характеру різних видів мовленнєвої діяльності.

Успішне засвоєння навчального матеріалу неможливе без системи тренувальних вправ, спрямованих на вдосконалення найважливіших умінь, що складають основу мовленнєвої компетентності вихователя, педагога, а саме: 1) вести діалог, дотримуючись вимог мовленнєвого етикету в різних життєвих ситуаціях (ділові зустрічі, наради, конференції тощо); 2) створювати усні монологічні висловлювання (виступ із доповіддю, висловлювання свого ставлення до обговорюваного питання, вміння дати певні роз'яснення з фаху); 3) адекватно сприймати на слух діалог і монолог, що передбачає зосередження уваги на осмисленні висловлення (теми, фактів); 4) використовувати різні прийоми фіксації почутого (запис ключових слів, плану висловлення) залежно від комунікативного завдання (участь у дискусії, передача та використання інформації у власній професійній діяльності); 5) відтворювати письмові тексти різних стилів мовлення; 6) користуватися різними видами читання.

Формування професійного мовлення студентів вищих навчальних закладів у наш час є вимогою державного значення. Від того, як вільно зможуть користуватися своїми професійно-мовленнєвими навичками випускники, залежить ступінь активної участі їх у суспільному житті країни. Для того щоб теоретичні відомості з курсів набули практичного значення, потрібне постійне тренування у застосуванні знань у процесі практичної мовленнєвої діяльності.

Процес формування комунікативних умінь нерозривно пов'язаний з теорією тексту, адже саме текст є результатом і одиницею комунікації.

Що ж таке текст?

У науковій літературі спостерігається різне трактування його суті. Наприклад, І. Р. Гальперін вважає, що текст може бути тільки письмовим: «Текст — це витвір мовного процесу, що відзначається завершеністю, об'єктивований у вигляді письмового документа, літературно оброблений відповідно до типу цього документа, витвір, який складається із заголовка і низки особливих одиниць (надфразових єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, і має певну цілеспрямованість і прагматичну установку» [2, 18].

В інших працях, зокрема В. В. Одинцова, береться до уваги не форма мовлення, а передусім структурно-семантичні показники. У дослі-

дженні А. П. Загнітко йдеться про можливість не тільки писемної, але й усної форми тексту, текст виступає «середнім елементом схеми комунікації, яку можна уявити у вигляді триелементної структури: автор (адресат) — текст — читач» [3, 28].

Під поняття тексту можна підвести найрізноманітніші завершені висловлювання, часто зовсім несумірні ані за обсягом, ані за будовою, ані за способом викладу — від лозунгу чи прислів'я до монографії чи багатотомної епопеї. На цій підставі іноді висловлюється сумнів, чи слід вважати текст мовною одиницею [1, 7]. Наприклад, у курсі ділової української мови той факт, що саме поняття тексту не зовсім чітко окреслене, вирішального значення мати не може у зв'язку із завданням курсу, де предметом уваги є структура не об'ємних художніх творів чи наукових монографій, а невеликих закінчених висловлювань, що можуть стати зразками для оформлення ділових паперів.

Термін «текст» застосовується для позначення не тільки цілісного висловлювання, але й відносно закінченого за змістом уривка. Методологічною основою аналізу тексту є положення про єдність змісту і форми, про зв'язки мови і мислення, про функціонування мови в людському суспільстві. Тому, як і в роботі над іншими мовними явищами, при аналізі текстів потрібно звертати увагу на їх семантику і структуру, на комунікативне призначення. Саме текст є головною одиницею процесу комунікації: 1) текст — це завжди ідейно-тематична цілість, яка несе певний пізнавальний і виховний заряд; 2) текстовий матеріал забезпечує більш ефективно засвоєння мовних явищ, точно показуючи особливості їх функціонування у мовному потоці, а це має велике значення для розвитку мовлення; 3) робота з текстом дає можливість систематично вести повторення і узагальнення вивченого, здійснювати міжпредметні зв'язки, реалізувати принцип наступності і перспективності у навчанні. Систематичне використання текстового матеріалу готує до розуміння чужих і створення власних текстів.

Тільки сприймаючи текст як єдність, що складається з певних елементів, між якими існують різноманітні смислові зв'язки і відношення, можна повністю усвідомити зміст і призначення будь-якого тексту, в тому числі і навчального.

Зв'язний текст охоплює певну закінчену послідовність речень, поєднаних за змістом одне з одним у рамках спільного задуму автора. Щоб домогтися належної семантико-структурної організації тексту, необхідно виробити певний комплекс умінь:

- розкривати основний зміст тексту, його архітектоніку;
- складати план і організовувати тексти згідно з цим планом;
- розкривати мовну структуру і стильові ознаки тексту;

- здійснювати спілкування за допомогою текстів різних видів у певній життєвій ситуації.

При тлумаченні основних понять розвитку мови доцільно звернути увагу на те, що текст — це ланцюжкова послідовність речень, які об'єднані між собою за змістом, цей зв'язок виражений різними мовними способами.

Текст — це така єдність, у якій все взаємопов'язане: смислова цілісність, завершеність, взаємозв'язок і взаємозумовленість усіх компонентів. Семантика тексту є його основою. Саме її розглядаємо, досліджуємо на заняттях мови. Це допомагає розкрити природу зв'язного мовлення як смислової єдності, втіленої в композиції тексту, відношення між складовими частинами аж до найменших — речень, словосполучень, окремих слів, що виконують певну структурну функцію, застерігають від недоліків у роботі з текстовим матеріалом.

Важливою особливістю тексту є стиль мовлення. Це сукупність мовних засобів і прийомів, вибір яких зумовлений змістом, характером і метою висловлювання. Для розробки методики навчання зв'язного мовлення велике значення мають наукові дані функціональної стилістики тексту, яка вивчає загальні й часткові закономірності організації мовних одиниць у текстах певного змісту і призначення, досліджує внутрішньоабзацні зв'язки й стилістичну характеристику складного синтаксичного цілого, надфразових єдностей в їх співвідношенні з абзацом, із загальною композицією і синтаксичною будовою тексту і представлених ним типів мовлення, способи доцільного підпорядкування всіх можливих (у даній ситуації) мовних одиниць ідейно-змістовій, функціональній та композиційно-структурній єдності.

Розвиток комунікативних компетенцій можливий лише у поєднанні загальнодидактичних та методичних принципів навчання.

Загальнодидактичні принципи: 1) принцип забезпечення виховання на занятті з мови; 2) науковості; 3) систематичності та послідовності; 4) наступності; 5) доступності мовних знань, умінь і навичок; 6) наочності; 7) врахування вікових та індивідуальних особливостей; 8) зв'язку лінгвістичної теорії з мовною практикою; 9) міцності засвоєння знань, умінь і навичок щодо користування текстом.

Методичні принципи: 1) принцип єдності розвитку зв'язного мовлення і мислення; розумового виховання; 2) взаємозв'язок у роботі над розвитком зв'язного мовлення при вивченні мови; 3) принцип взаємозв'язку у розвитку усного та писемного мовлення; 4) комплексність; 5) систематичність; 6) комунікативна (практична) спрямованість; 7) циклічність; 8) функціонально-ситуаційний підхід; 9) принцип усної

основи або усного випередження; 10) стилістична спрямованість розвитку мовлення.

Сучасний підхід до принципу комунікації неможливий без певної системи. «Тільки система дає нам повну владу над нашими знаннями. Голова, наповнена уривками, незв'язаними значеннями, схожа на комору, в якій все без ладу і де сам хазяїн нічого не знайде» [5, 106].

Системність при навчанні зв'язного мовлення включає: формування навичок виразного читання, розвиток мовленнєвого слуху, засвоєння знань з лінгвістики тексту, узагальнення вивченого матеріалу, вироблення здатності інтерпретувати текст та вдаватися до ораторського мовлення.

Успішному засвоєнню даного матеріалу сприятиме поетапність роботи над зв'язним мовленням, а саме:

- 1) над розвитком мисленням та зв'язного мовлення протягом усього періоду навчання;
- 2) над зв'язним мовленням у межах діючої навчальної програми;
- 3) над зв'язним мовленням у межах кожного розділу, теми й підтеми програми з мови;
- 4) над застосуванням відомостей з лінгвістики тексту.

Найбільш поширеним видом роботи з текстовим матеріалом на заняттях з мови є усні та письмові перекази. Переказ — це словесна передача, усно чи на письмі вірцевого тексту. Своєрідною моделлю процесу комунікації є докладний, досить близький до початкового тексту переказ. Наведемо всі його ланки:

- сприймання чужого висловлювання, закодованого в звуковому потоці або в графічних знаках;
- усвідомлення (декодування) змісту сприйнятого;
- установка на відтворення цього змісту;
- вибір необхідних для цього мовних засобів;
- планування свого варіанту тексту;
- створення цього варіанту.

Наступний вид роботи з розвитку зв'язного мовлення, що впливає на формування комунікативних компетенцій, — це твори. У методичних працях досить ґрунтовно описано систему комунікативних умінь, якими слід оволодіти учням і які варто удосконалити студентам вищих навчальних закладів: 1) осмислення теми висловлювання; 2) формування головної думки; 3) збір фактичного матеріалу і його систематизація; 4) складання плану майбутнього висловлювання; 5) реалізація плану — мовленнєве оформлення; 6) оцінка своєї роботи; 7) удосконалення написаного.

Названі вміння формуються протягом усіх років навчання, поступово вдосконалюючись, але застосування знаходять під час написання

твору. Перш ніж виконати якусь роботу, ми виконуємо її в своїй уяві, тобто плануємо етапи здійснення задуму, уявляємо кінцевий результат. Саме так проходить і робота над твором.

Твір — це оригінальний зв'язний текст, самостійно складений студентом в усній чи письмовій формі за поданою темою.

Шкільна практика розвитку зв'язного мовлення виробила різноманітні види творів: 1) за формою; 2) за метою; 3) за місцем виконання; 4) за ступенем самостійності; 5) за джерелом матеріалу; 6) за жанром того чи іншого типу мовлення.

Завдання викладача-мовника вищого навчального закладу вдосконалити здобуті студентами знання, виробити вміння і навички застосовувати різноманітні види творчих робіт у практиці. При цьому більшу увагу слід приділяти роботі над написанням твору-роздуму, основною структурно-семантичною ознакою якого є причина, наслідок.

Тематика творів-роздумів може охоплювати всі сфери життя:

1) твір-роздум на теми, пов'язані з життєвим досвідом («Моя майбутня професія», «Моє покликання»);

2) твір-роздум про вчинки людей на основі особистих спостережень і вражень («Гроші — найбільше благо для людини»);

3) твір-роздум на суспільно-політичну тему («Мовна проблема в Україні», «Я і моя сім'я», «Мова і молодь»);

4) усні та письмові роздуми на морально-етичну та патріотичну теми («Ви і ти», «Треба знати, де що сказати»);

5) усні повідомлення на тему мови («Рідна мова і я», «Двомовність. Так чи ні!»);

6) відгук на прочитану книгу, переглянутий кінофільм тощо.

Робота над творами логічно веде до вироблення таких форм записів, як план, теза, конспект.

Формування комунікативної компетенції досить складний процес, який неможливий без творчих робіт комунікативного характеру, деякі з них ми назвали, а саме: вправи з елементами творчості і напівтворчості — твір, переказ. Крім того, у ході занять ми використовуємо низку текстових завдань комунікативного характеру:

1) твори-мініатюри з граматичним завданням;

2) відповіді на поставлені запитання;

3) опис картин, що дає змогу використовувати певні мовні засоби;

4) вільні, творчі диктанти, диктанти-переклади;

5) складання текстів за окремими словами;

6) редагування текстів;

7) робота над твором за поданим початком, кінцем;

8) добір заголовків;

- 9) поділ на абзаци;
- 10) складання плану;
- 11) визначення головної думки тощо.

Лише при умілому підході до вивчення процесу комунікації можливе успішне виконання системи завдань комунікативного характеру.

Формування комунікативної компетенції на заняттях з мови — невід'ємна частина процесу розвитку зв'язного мовлення. Основною одиницею вивчення процесу комунікації є текст, відповідно до якого формується певна система робіт з розвитку зв'язного мовлення. Нерідко на практиці, аналізуючи роботи з текстовими матеріалами (творчі роботи, оформлення ділових документів, написання доповідей, лекцій, відгуків, рецензій тощо), натрапляємо на такі текстові недоліки: 1) невідповідність змісту (у доповідях) або недостатнє відтворення змісту (у переказах); 2) наявність елементів змісту поза темою; 3) виклад неповний, пропуски важливого матеріалу; 4) невиправдане повторення тих самих елементів змісту; 5) нечіткість задуму, цільової установки тексту; 6) безсистемність викладу, непослідовне розташування речень та абзців; 7) відсутність смислового зв'язку між частинами тексту; 8) несумірність частин тексту; 9) відсутні чи невдалі зачин або кінцівка тексту; 10) незавершеність міркувань, необґрунтованість тверджень; 11) відсутність або необґрунтованість виділення абзців; 12) необґрунтовані повтори слів і словосполучень; 13) вживання засобів міжфразового зв'язку, які не відповідають характерові відношень між частинами висловлювання; 14) відсутність мовних засобів зв'язності; 15) недоцільний (комунікативно не зумовлений) порядок слів; 16) одноманітність засобів міжфразового зв'язку.

Причина ж текстових недоліків полягає у низькому рівні мовних знань і комунікативних компетенцій, якими слід було б оволодіти ще в школі, а у вищому навчальному закладі вдосконалити. Невміння осмислити тему висловлювання і сформувавти головну думку призводить до випадкового, безсистемного добору матеріалу, до нанизування фактів без усвідомлення логічних зв'язків між ними, без розрізнення головного і другорядного. Нерозуміння ідейного задуму, втіленого в готовому тексті, або відсутність системного підходу до висвітленого матеріалу, невіміння складати і реалізувати план висловлювання призводить до несумірності частин тексту, незавершеності міркувань, необґрунтованості тверджень і є причиною перелічених недоліків.

Формуючи комунікативні компетенції, вдосконалюючи власне професійне мовлення, студент вищого навчального закладу запобігає низці текстових недоліків, а також передбачає майбутній результат — успішне виконання практичних завдань.

ДЖЕРЕЛА

1. Булгаров Р. А. В каком мире «лингвистика текста» является лингвистикой / Р. А. Булгаров // Фил. наук. — 1972. — № 2. — С. 7.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. — М. : Наука, 1981. — С. 18.
3. Загнітко А. П. Основи мовленнєвої діяльності : навч. посіб. для студ. денної, безвідривної та очно-заочної прискореної форм навчання спеціальності 2001 / А. П. Загнітко, І. Р. Домрачева. — Донецьк : Український культурологічний центр, 2001. — 56 с.
4. Паламар Л. Проблема функціонування української мови у вузах у період національного відродження / Л. Паламар // Українська мова у вищих навчальних закладах України. — К. : ІСДО, 1993. — С. 3—11.
5. Ушинський К. Д. Вибрані твори / К. Д. Ушинський. — К. : Рад. шк., 1949. — С. 106.

В статті розкривається система роботи з текстовими матеріалами, направлена на формування комунікативних компетенцій студентів вищих навчальних закладів I—II рівня акредитації. Визначено роль процесу комунікації в формуванні професійної мови майбутнього вчителя, педагога. За основу взято матеріали срезів знань студентів Університетського коледжа Київського університету імені Бориса Грінченка.

Ключевые слова: комунікативний, компетенція, комунікатор, мова, текст.

The article presents a system of working with text material, aimed at forming communicative competence of students in higher education institutions and II level of accreditation. It turns out the role of the communication process in shaping the future of professional language teacher, teacher. Taken as a basis material cut-off of student University College of Kiev University Boris Grinchenko.

Key words: communicativeness, competence, dialer, speech, text.